

Den kvinnliga rättviksdräktens utveckling från 1870-talet

RAINE MICKELS

Om man studerar de avbildningar som finns i form av målningar och teckningar från första hälften av 1800-talet och fram till 1870-talet, ser man att dräkten under denna tid var relativt oförändrad. De flesta tygerna var hemmaproducerade, för det fanns inte kontanter för att göra inköp. Undantagen var siden till snörvilen och kattun (bild 1).

På 1870-talet ändrades detta, mycket beroende på att industritillverkade tyger blev tillgängliga även för rättvikare som lönearbetade säsongvis, t. ex. på herrarbete i Stockholm och på andra ställen. Lönerna ökade, och med detta även inköpen av tyger.

1: 1870-tal.

2: Troligen 1870-tal. Kvinnan med rutig blus som är sydd som en överdel. Mycket bredrandig bredda.

3. Kyrkfolk på Lejonbacken, 1880-90-tal.

På 1850- och -60-talen infördes hemvävda underkjolar. En del kjolar vävdes av sekunda garner och en del är mera påkostade. I de flesta underkjolorna sitter det en bredda, men det finns även kjolar utan. Mönster och färger varierade och det finns även skotskrutiga kjolar bevarade. I Rättviks gammelgårds samlingar finns en mycket fin underkjol i yllemuslin som har ett fint krusband till linning och som är försedd med en vacker bredda.

Det första tecknet på den nya tiden syns på foton från 1870-talet. Några kvinnor har skaffat sig överdelar i rutigt bomullstyg. De var sydda precis som de vanliga överdelarna och användes tillsammans med snörvil och astrasu (bild 2).

Den största förändringen i dräktskicket var att den gamla kyrkdräkten med sina olika kjolar, käringhatt, timp och förkläden försvann. Man började att gå till kyrkan i gråhatta och med "bar" bredda.

Först med detta var två vikarbykullor. Det berättas att komminister Barchaeus fick syn på dem från predikstolen och levererade en straffpredikan om att de "saknade aktning för kyrka och sabbat" genom att komma till Guds hus klädda på detta "otillständiga" sätt. Detta hjälpte inte, på bara några år hade alla tagit efter (bild 3).

4. Konfirmand på förbördsdagen.

5. En gråhätta från 1880-talet och en från 1900-talet.

Konfirmationsdräkten för flickorna levde dock kvar till 1898 då det var sista gången som den användes. Därefter konfirmerades flickorna i gråhätta och bar bredda utan förkläde. Innan detta år hade dock en liten förändring skett. De broderade halvhandskarna hade kommit ur bruk och flickorna hade svarta fingerhandskar tillsammans med något slags ”volanger” vid handleden. Alla konfirmationsfoton från denna tid visar samma sak; att vara lika varandra var viktigt även då (bild 4).

Gråhättorna som varit stora och mjuka, ändrade sig till formen. De började att minska på bredden men öka på höjden och på 1880-talet kunde gråhättorna vara otroligt höga. Man började också att limma dem på insidan och sätta upp dem på tork på en ”ättståbbô”. Även silkes- och lönnhättorna blev högre och klistrade på insidan. Nu slutade man också att använda snörvil, och man klädde sig i modeblusar med fårboagsärmar till sin rättvikskjol. En del kvinnor använde fortfarande astrasu men många slutade även med dessa (bild 5).

Det är nu som astrasun blev uringad i halsen eftersom modeblusarna var höghalsade och då passade det inte att fästa ihop astrasun under hakan.

Det blev populärt att kanta astrasun med ett sidenband, som syddes fast med maskin.

Den första symaskinen kom till Rättvik på 1870-talet och man började omgående att sy dräkterna på maskin. Det är nu som den maskinstickade röda klädeslinningen införs. Förr hade kjollinningen bestått av ett hemvävt rött ullband och midjan hade suttit ganska högt. Nu åkte kjolen ner, och flickorna drog åt linningen för att betona sin smala midja. Yngre kvinnor slutade även med att använda det vita huvudbandet runt hårfästet. Först var det en övergångsperiod där huvudbandet åkte längre och längre bak på huvudet, för att sedan försvinna helt.

Redan i mitten av 1800-talet hade de kemiska färgerna kommit till Rättvik. De milda växtfärgerna försvann och man lade in en skarpt orangefärgad rand i stället för den gamla svagt gula. Förr hade breddorna varit mycket bredrandiga. Man ser på foton att det var kanske bara fyra vita ränder på en hel bredda för en vuxen. Under slutet av 1880-talet skedde den stora förändringen att de röda breddorna helt slog ut de växtfärgade. De blev mycket smalrandiga, och varje bredda kunde innehålla upp till 12 vita ränder. De ”moderna” röda breddorna blev finkläder, och de gamla växtfärgade kjolarna hängdes undan, eller användes till vardags som ”fjustjosslår”.

Man ser på foton, framförallt skolkort, hur under 1880-90-talen modeblusarna blev mer och mer vanliga.

Ett nytt plagg som uppstod och som bars till dräkten, var ett ”liv” av yllemuslin som var knäppt fram. Detta var maskinsytt och figuranpassat, med intag under bysten. De här förändringarna i dräkten skedde successivt och varierade naturligtvis utifrån den personliga smaken.

Åren 1900–10 slog en ny frisyr igenom: Hårvalken. Gråhättan hade nu krympt till en liten strut som det passade ypperligt att ha en enorm hårvalk framför. Detta hårmode var ganska kortlivat och försvann i slutet av 1910-talet (bild 6).

6. Kvinnor i modeblusar, ca. 1910.

7. 1950-tal.

8. 1960-tal.

Man lade bort modeblusarna, och började åter använda överdel och snörvil. Undantagen var äldre kvinnor som fortfarande bar sin tjoss till vardags, de fortsatte att ha rutig bomullsblus till denna. Nu hade också linneöverdelarna försvunnit, och bomullen dominerade helt.

Kvalarna blev lösa, och broderades med silkestråd. Överdelarna knäpptes fram och knäppningen doldes med "klaffen". Modet höll sig dock kvar genom att överdelarna syddes med hög hals.

Omkring 1900, började man att silkesbrodera sidensnörvilen. Från början var det ganska sparsamma broderier, men med tiden ökade de till omfånget. För att få plats med mycket broderi började man att bredda hängslena på snörvilen. Tidigare hade hängslena varit smala, ca. tre cm, men nu dubblades bredden.

1920- och 30-talen innebar en nedgångsperiod för dräkten. Den ekonomiska situationen var för många ansträngd och eftersom dräkten hade övergått till att vara "finkläder" var det många som inte hade råd att skaffa sig någon. Man sökte "billigare" material till kjolarna bl. a. och även överdelar och vita astrasur kunde sys av underliga och sladdriga kvaliteter.

Under några år på 1930-talet rådde det märkliga modet att flickorna konfirmerade sig i dräkt, med småflickornas akubandsätta!

9. Stor högtidsdräkt.

Kjolarna kortades högst avsevärt. Vid denna tid blev det under en period populärt att plissera kjolarna. Det är okänt vem som införde detta, men man kan anta att någon kom på att försöka efterlikna de gamla, "passade", kyrkkjolarna. Rättvikskjolens ursprungliga "passade" veckning, är hela 2,5 cm.

Under kriget rådde materialbrist och det blev svårt att få tag på blått ylle av god kvalitet till kjolar. Även här har man använt material, som vi inte skulle godkänna idag men efter kriget kunde man åter få tag på lämpligare kvalitéer. Nu slog även bomullspoplinet igenom som överdelsmaterial.

Kjolarna fortsatte att vara korta, vilket kan illustreras av vykort från 1950- och 60-talen. Nu ville man också ha tunna crepestrumpor och pumps med klack, till dräkten (bild 7 och 8).

Parallellt med den "moderna" dräkten, började intresset för den äldre dräkten att vakna. Rättviks Hemslöjdsförening tog på 50-talet initiativet till att återinföra den växtfärgade breddan och en linnedamast, som användes till snörvil. Även käringått, som varit bortlagd av de flesta till förmån för gråhättan, började åter att sys upp. Gröntröjan till denna återupptagna bredda syddes av ett mera gulgrönt ylle än den röda dräktens gröntröja som var mera blågrön. I slutet av 60-talet initierade även Hemslöjden återupptagandet av den gröna högtidskjolen med tillhörande kattunförkläde.

Under 1970-talet kom "gröna vågen" att innebära ett starkt ökat intresse, rent generellt, för folkdräkter och folkmusik. Även i Rättvik ökade intresset för den gamla dräkten och intresset för att återuppta gamla dräkt-delar. Den mycket kunniga Karin Karls var en förgrundsgestalt i detta arbete. Hon började på ett systematiskt sätt att dokumentera de mönster och dräkt-delar som fanns på Rättviks Gammelgård och Dalarnas museum för att sedan tillämpa detta i sin egen dräktsömnad och på sina många kurser i att sy dräkten.

I dag brukas den gamla kyrkdräkten med sina variationer åter av bland annat kyrkvårdarna och kyrkvaktare i Rättviks kyrka parallellt med att den vanliga grunddräkten utan variationer, används av andra (bild 9).

I en sådan här artikel, måste man begränsa sig. Säkert finns det de som saknar uppgifter. Kontakta mig i så fall, så kan dina uppgifter komma med i ett annat sammanhang.